

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo taikymas Vidžemės Svētupės pakrantės teritorijoje: teorija ir praktika, privalumai ir rizikos

R ū t a M U K T U P Ā V E L A

Latvijos kultūros akadēmija

Pagrindinēs sąvokos: *kultūrinis kraštovaizdis, lokalus tapatumas, tarpdiscipliniškumas.*

Įvadas

Kultūrinis kraštovaizdis atspindi žmogaus kūrybingumą, vaizduotės gyvybingumą, jis glaudžiai susijęs su kolektyvine patirtimi, sociokultūrine atmintimi bei kitais aspektais, padedančiais suprasti, kaip formuojasi konkreti, reikšmėmis apipinta vieta, ir atvirkščiai, analizuojant kraštovaizdį, suvokiama, kaip konkreti vieta veikė ir veikia joje gyvenančių žmonių mentalitetą, pasaulėjautą, vertybes ir lokalų tapatumą apskritai. Šio straipsnio tikslas – sukonkretinti ir apibrėžti tarpdisciplininio kraštovaizdžio skaitymo metodo konceptą bei apibendrinti patirtį, įgytą taikant šį metodą tam tikroje teritorijoje, refleksyviai įvertinant metodo taikymo privalumus ir rizikas. Empiriniai duomenys gauti įgyvendinant Latvijos mokslų akademijos finansuotą projektą „Vidžemės Svētupės mitinėje ir realioje erdvėje“.

Tyrimo objekto apibūdinimas

Vidžemės Svētupė (latv. *Svētupe*) – tai 48 km ilgio Latvijos vakaruose tekanti upė, kurios pakrantėse gausu istorinių kultūrinių objektų, tokių kaip Lybių aukų olos, Jaunupės užtvanka, Svetciemo nėgių gaudykla, vandens malūnai, dvarai ir kt. Svētupės pavadinimas *Sweet fluss* pirmą kartą paminėtas Wilhelmo Christiano Friebės 1791 m. sudarytame Livonijos žemėlapyje (F r i e b e 1798), išvertus į lietuvių kalbą jis reiškia ‘šventąją upę’. Vienas ryškiausių Svētupės ypatumų – jos pakrantėse nuo seno gyvenusios autochtoninės Latvijos finougrų tautos – lybių¹ –

¹ Istoriniuose šaltiniuose lybiai pirmą kartą paminėti 1113 metais, tačiau archeologiniai duomenys rodo, kad lybiai Latvijoje kūrėsi jau nuo X amžiaus. Tai leidžia lybius laikyti ne tautine mažuma, bet vienu iš pagrindinių etnosų, kuris kartu su kitais ženkliai veikė latvių tautos genezę. Lybių etnosas istoriškai dalijamas į Šiaurės Kuršo (vakarų lybiai) ir Vidžemės (rytų lybiai) pogrupius, o lybių kalba į du dialektus – vakarų ir rytų. Lingvistiniu požiūriu lybiai yra finougrai ir skiriasi nuo latvių, kurių kalba priklauso indoeuropiečių kalbų šeimai (Z e m t i s 2013, 106). Lybių kalba įtraukta į UNESCO nykstančių kalbų sąrašą. Šiuo metu, tarptautinio kalbinio katalogo *Languages of the World* duomenimis, etninių lybių bendruomenei priklauso apie 200 žmonių, iš kurių tik apie 40 kalba laisvai (B1 lygis) ir tik 20 iš jų yra etniniai lybiai (E t h n o l o g u e).

kuriama sociokultūrinė erdvė. Jų kalba šis vandens telkinys vadinasi *Püög joug* (Kursyte 2015, 70).

Nuo 2013 m. iki 2016 m. pabaigos Latvijos kultūros akademijos Mokslinių tyrimų centras šios upės pakrantėje įgyvendino Latvijos mokslų akademijos finansuojamą, dr. hist., dr. habil art., prof. Jurio Urtano (Juris Urtāns) vadovaujamą² projektą „Vidžemės Svētupē mitinēje ir realioje erdvēje“ („Vidzemes Svētupē mītiskajā un reālajā telpā“), kurio bendras tikslas buvo kompleksiskai ir tarpdiscipliniškai tirti Svētupės upės pakrantės gyventojų kultūrinį paveldą ir atskleisti lokalaus tapatumo savitumus.

Lokalaus tapatumo mokslinė analizė sunkiai įsivaizduojama be empirinių duomenų, pastarieji – be išsamaus, visapusiško lauko tyrimo. Minėto projekto uždaviniams įgyvendinti ir lauko tyrimui vykdyti buvo nustatytas konvencionalus tyrimo objektas – 0,5 km nuotoliu nuo Svētupės upės krantų konstatuojami materialiosios ir nematerialiosios kultūros faktai, žmonių gyvenamosios ypatumai, kraštovaizdis. Lauko tyrimo metu iš čia gyvenančių žmonių buvo imami interviu, vykdomos apklausos, stebima bei fiksuojama (fotografuojama, filmuojama) jų gyvenamoji aplinka. Povandeninės žvalgybos metu užfiksuoti upėje esantys artefaktai, upės apylinkės fotografuotos iš oro. Projekto metu detaliam išžvalgyti Svētupės krantai, žvalgybą atliekant ir pėsčiomis, ir plaukiant valtėmis. Taip įgyta duomenų apie gyvenamąsias vietas ir ūkinę Svētupės pakrantės gyventojų veiklą įvairiais kultūriniais istoriniais laikotarpiais, atrasta hidromėgininkijos objektų, tiltų ir lieptų, užtvankų ir šliužų liekanų, užfiksuoti ir kultūrinį kraštovaizdį integruoti gamtos objektai – smiltainio olos, akmenys ir pan. Atliekant stebėjimus dalyvaujant, fiksuota vietinių gyventojų kasdienybė, įgyta naratyvų apie jų gyvenamąją aplinką, istorinių įvykių interpretacijas, praeitį ir etnografinę dabartį. Užrašyta toponimikos faktų, folkloro – legendų, pasakų, dainų, patarlių, darbo įrankių, gamtos reiškinių pavadinimų ir kt., skaitmenintos Svētupės pakrantėms būdingo smiltainio olose žmonių paliktų ženklų ir įrašų kontaktinės kopijos, apibendrinti metriniai duomenys.

Tokiu būdu įrodytas iki šiol tik numanomas ir socialinėje atmintyje labai fragmentiškai išlikęs Svētupės kaip vandens kelio panaudojimo faktas, patikslinti kartografiniai Svētupės apylinkių duomenys, įgyta naujų žinių apie kitus lokalaus tapatumo orientyrus, kurie atsispindi vietos bendruomenės su upe susijusioje ūkinėje veikloje, tradicijose ir vertybėse. Įgyta medžiaga leido papildyti Latvijos archyvų ir muziejų kolekcijas, o žinios apie hidrologinį objektą – Jaunupės užtvanką – pateiktos Valstybinei kultūros paminklų apsaugos inspekcijai dėl valstybinio kultūros paminklo statuso suteikimo. Ne mažiau svarbu ir tai, kad projekto įgyvendinimo metu buvo konstatuotas tarpusavio ryšys tarp aukšto lokalaus tapatumo lygio ir bendruomeninio bei individualaus polinkio rūpintis ir išlaikyti konkrečios vietos savitumą skatinančius ir palaikančius ekonominės veiklos ir kultūrinius veiksnius, o tai savo ruožtu praturtina nacionalinę kultūrą apskritai. Pažy-

² Projekto dalyviai – dr. habil. philol. Janyna Kursytė (Janīna Kursīte), dr. philol. Sandis Laimė (Sandis Laime), dr. art. Rūta Muktupāvela (Rūta Muktupāvela), mag. hist. Rasma Nuorinia (Rasma Noriņa), dr. art. Ieva Vytuola (Ieva Vītola).

mėtina, kad informācijas ir žinių visuomenėje mokslininkų dėmesys, jų nuomonė, straipsniai, monografijos apie tam tikros vietos kultūrinės istorines vertybes bei unikalumą tampa dar vienu papildomu argumentu savivaldybėms, valstybinėms ir nevalstybinėms organizacijoms pritraukiant įvairius finansų instrumentus vietinei infrastruktūrai ir ekonomikai plėsti, vietinių gyventojų gerovei kelti.

Projekto rezultatai apibendrinti kolektyvinėje monografijoje (U r t ā n s 2015), projekto dalyvių parengtuose moksliniuose straipsniuose ir knygoje (K u r s ī t e 2014; K u r s ī t e, N o r i ņ a 2016; L a i m e, U r t ā n s 2016), skelbti tarptautinėse konferencijose, seminaruose ir parodose, aptarti susitikimuose su savivaldybių atstovais bei Svētupės apylinkių gyventojais, pristatyti Europos kultūrinio paveldo dienų renginiuose ir kt.

Kraštovaizdžio konceptas ir jo skaitymo metodo apibrėžtis

Europos kultūros politikos dokumentuose kraštovaizdis laikomas svarbia lokaalaus tapatumo ir vietinės kultūros dalimi, nes tai pagrindinis europinio gamtinio ir kultūrinio paveldo elementas, darantis įtaką žmonių gerovei ir prisidedantis prie europinio tapatumo stiprinimo (*EAK 2000*). Projekto vykdymo metu kraštovaizdžio konceptas buvo apibrėžtas pagal 2000 m. Europos Tarybos priimtą Europos kraštovaizdžio konvenciją – kaip „žmonių suvokiama vietovė, kurios pobūdį nulėmė gamtos ir (arba) žmonių veiksmų veikimas ir sąveika“ (*EKK*), pažymint kraštovaizdžio įtaką, vaidmenį ir svarbą vietiniam sociokultūriniam savitumui.

Vertybinis kultūrinio kraštovaizdžio aspektas pagrįstas Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje bei Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse, kuriose akcentuojama būtinybė išsaugoti ir perduoti ateities kartoms gamtos ir kultūros paveldą. Gairėse pabrėžiamas kraštovaizdžio vaidmuo ir reikšmė tarptautinės bendruomenės tvariai plėtrai, nes kultūriniai kraštovaizdžiai yra kultūrinė vertybė – „tai bendri gamtos ir žmogaus kūriniai. Jie atspindi visuomenės evoliuciją ir žmonių kūrįmsi tam tikroje aplinkoje, kovą su fizinėmis kliūtimis ir (arba) gebėjimą pasinaudoti natūralios aplinkos teikiamais pranašumais bei socialinėmis, ekonominėmis ir kultūrinėmis – ir vidinėmis, ir išorinėmis – sąlygomis“ (*PPKIG*). Kraštovaizdis svarbus ir ekonominiu bei ūkiniu požiūriu, nes jis susijęs su išteklių valdymo ir apsaugos klausimais, ūkinės veiklos planavimu, naujų darbo vietų steigimu. Tam tikra prasme kraštovaizdis gali būti ir yra konkrečios visuomenės gyvenimo kokybės ir gerovės rodiklis bei vertinimo kriterijus.

UNESCO pasaulio paveldo komitetas išskiria tris kultūrinio kraštovaizdžio kategorijas:

- specialiai sukurtas kraštovaizdis (parkai, sodai ir kt.);
- į žmogaus kognityvinį žemėlapi organiška įeinantys gamtos objektai (olos, uolos, karstiniai biotopai, atodangos ir kt.);
- asociatyviniai kraštovaizdžiai (gamtos objektams priskiriamos asociacijos – religinės, meninės, atmintinės ir pan.) (*CL*).

Analizuojant kraštovaizdį pasitelkta skaitymo metafora atskleidžia šiam metodui būdingus bruožus ir reikalavimus, susijusius su atidžia, gilia, nuoseklia ir

visapusiška pasirinkto objekto analize. Kraštovaizdis, pasak airių mokslininko Patricko J. O'Connoro, skaitytinas dėl to, kad jis yra visiškai humanizuotas, per smelktas kultūrinių reikšmių, konkrečių praeities ir dabarties idėjų. Kraštovaizdis išmargintas tarsi pergamentas ar knyga, laukianti įžvalgaus skaitytojo (O'Connor 1992, 8).

Taigi, apibrėžiant aukščiau minėtas konceptualines nuostatas, galima teigti, kad kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas – tai kokybinis, tarpdisciplininis deskriptyvaus pobūdžio lauko tyrimas, kurio esmė – tiesioginė komunikacija su konkrečia gamtine ir sociokultūrine aplinka, siekiant įgyti išsamų suvokimą apie konkrečios vietovės gamtinę ir kultūrinę paveldą, apie vietinės bendruomenės gyvenimą.

Kultūrinio kraštovaizdžio tarpdisciplininio skaitymo metodo taikymas *in situ* tapo baigiamuoju projekto „Vidžemės Svėtupė mitinėje ir realioje erdvėje“ akordu. Taikymo tikslas – apibendrinti projekto metu įgytus duomenis ir patikrinti praktines šio metodo taikymo galimybes, suvokti jo privalumus ir rizikas. Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas taikytas 2016 m. kovo mėnesį konkrečioje nedidelės apimties teritorijoje, Salacgrīvos rajone. Dvi dienas „šukuojant“ Kuikiulės gyvenvietės apylinkes buvo stebima ir fiksuojama vietinio kraštovaizdžio dinamika, lyginama su XVII a. švedų kadastriniuose žemėlapiuose pažymėtais ir projekto metu identifikuotais gamtos objektais bei artefaktais, taip susiejant praeitį su dabartimi, aktualizuojant įdomias ir vertingas kultūrinio paveldo reprezentacijas.

Kaip minėta, pagrindinis metodo bruožas – tarpdiscipliniškumas – buvo įgyvendinamas pasitelkiant archeologijos, muzeologijos, kultūrinės antropologijos, kultūrinės geografijos, folkloristikos, filologijos, kraštovaizdžio architektūros, kartografijos, istorijos, etnografijos ir hidrobiologijos specialistus: archeologą Jurį Urtaną, kraštovaizdžio architektę Marą Urtanę (Māra Urtāne), tyrinęjusią senuosius reljefo pokyčius, susijusius su gyventojų ūkine veikla, hidrobiologą Andrį Urtaną (Andris Urtāns), analizavusį natūralią upės krantų dinamiką, floros ir faunos įvairovę, kartografijos specialistus Danielį Gunarsoną (Daniel Gunnarsson) ir Alisę Šultę (Alise Šulte) – jie detalčiai lygino XVII a. švedų žemėlapius su dabartine kraštovaizdžio situacija. Be jau minėtų specialistų, taikant modelį dalyvavo muziejininkė Rasma Nuorinia (Rasma Noriņa), folkloristė Ieva Vytuola (Ieva Vītola), istorikas Janis Meinertas (Jānis Meinerts), geografė Zanė Cekula (Zane Cekula), informantas, vietinis gyventojas Edmundas Birkenbergas (Edmunds Birkenbergs, g. 1949 m.). Taikant mokslinės veiklos integravimo į studijų procesą metodą, dalyvavo ir Latvijos kultūros akademijos tradicinės kultūros ir folkloristikos specialistės studentai.

Teoriniai ir praktiniai kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo principai

Kalbant apie kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo modelio idėjas, pirmiausia paminėtinas Šviečiamojam amžiaus mąstytojas Šarlis de Monteskjė (Charles de Montesquieu) bei jo kultūrų tipologija, paremta teiginiu, kad žmonių gyvenimą

ir sociokultūrinis skirtumas labiausiai veikia fizinė ir geografinė aplinka bei reliefas (M o n t e s q u i e u 2004). Imanuelis Kantas (Immanuel Kant) Kenigsbergo universitete skaitytų antropologijos kurso paskaitų metu pabrėžė, jo manymu, dėsningą ryšį tarp fizinės geografijos, žmogaus fenotipo ir gyvenimo būdo, taip konstatuodamas kraštovaizdžio įtaką žmogaus gyvensenai (K a n t 2000). Johanas Gotfriedas von Herderis (Johann Gottfried von Herder) veikale *Idėjos apie žmogaus istorijos filosofiją* taip pat akcentavo fizinės geografijos reikšmę kultūrų įvairovei, teigdamas, kad kiekviena tauta yra suformuota dviejų faktorių – gamtos ir istorijos (H e r d e r 1784). Herderio idėjas plėtojo kultūrinės antropologijos pradininkas Francas Boasas (Franz Boas), dažniausiai siejamas su kultūrinio reliatyvizmo ir istorinio partikuliarizmo konceptais, kurie buvo atsvara XX a. pradžioje dominavusiam eurocentrizmui ir evoliucionizmui. Boaso teigimu, kiekviena kultūra yra vertinga ir unikali, be to, kultūros yra be galo įvairios, nes vystosi ne pagal vieną įmanomą evoliucionistinį modelį, bet kiekviena jų eina savitu vystymosi keliu, kurį nusako fizinės ir geografinės aplinkos, psichologinių ir istorinių įvykių sąveika (K o t t a k 2011, 64).

Analizuojant kraštovaizdžio skaitymo metodo teorinius aspektus, paminėtinas ir psichoanalitinis, metaforinis požiūris į gyvenamąją erdvę, būdingas prancūzų filosofui Gastonui Bachelardui, akcentavusiam vaizduotės ir detalių reikšmę žmogui suvokiant savo gyvenamąją aplinką. Beje, G. Bachelardo pateikiama Oskaro Milašiaus citata „Žiūrėk, ieškok ir stebėkis“ (B a c h e l a r d 1993, 433) tapo savotišku moto taikant kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodą Svėtupės apylinkėse. Kultūrinio istorinio kraštovaizdžio tyrime neapsieita ir be Yi-Fu Tuan'o idėjų apie vietos ir vietiskumo reikšmę bei įtaką sociokultūriniam – tiek individualiam, tiek kolektyviniam – tapatumui (T u a n 2001, 6). Interpretatyviniu, semiotiniu požiūriu kraštovaizdį analizuoja kultūros teoretikas ir antropologas Cliffordas Geertzas. Jis išskiria ir skirtingus, ir universalius gyvenamosios erdvės aspektus bei pabrėžia lokalumo reikšmę siekiant įgyti žinių apie žmogų kaip apie konkrečios kultūros „produktą“. Kviesdamas nuo universalumo, kuris remiasi nuomonėmis „iš niekur“, yra abstraktus ir konstruojamas, grįžti prie konkrečių, išskirtinių, vietinių, laikinų dalykų, jis užduoda retorinį klausimą, kas geriau pažįsta upę – hidrologas ar plaukikas, ir apskritai, ką reiškia žodis „pažinti“? (G e e r t z 2000). Kraštovaizdžio skaitymo metodas meistriškai analizuojamas britų antropologo Timo Ingoldo (Tim Ingold) darbuose. Ingoldas siūlo kraštovaizdį analizuoti fenomenologiniu būdu ir neužmiršti, kad žmogaus gyvenamoji aplinka nuolat kinta. Suvokti kraštovaizdį kaip sustingusį objektą būtų klaidinga, nes tai yra žmonių kuriamas gyvas procesas, kuris, savo ruožtu, nuolat veikia ir jame gyvenančiuosius (I n g o l d 2011). Ingoldas savo darbuose taip pat pabrėžia vaizduotės ir kūrybingumo svarbą įvairių mokslo ir taikomųjų sričių specialistams analizuojant kraštovaizdį. Pavyzdžiui, archeologo ar kartografo užduotis yra rekonstruoti praeitį, o kraštovaizdžio architektas turi mokėti išvelgti ateitį (J a n o w s k i, I n g o l d 2012, 6–10).

Lietuvoje kraštovaizdžio skaitymo metodą, jungdamas istorinius, tautosakinius, etnologinius, archeologinius ir kalbinius duomenis su turtinga, gilia asmenine lau-

ko tyrimų patirtimi, derindamas akademinis tyrimo metodus ir terminologiją su vietos gyventojų žiniomis ir kalba, vienas pirmųjų pristatė archeologas Vyktintas Vaitkevičius. Pabrėždamas vietinių žinių, vietinės tradicijos vaidmenį puoselėjant nacionalinės kultūros atminties klodus, autorius analizuoja ir konkrečiais pavyzdžiais iliustruoja lokalų, subjektyvų laiko ir erdvės kategorijų suvokimą, būdingą kiekvienos konkrečios vietos gyventojams (V a i t k e v i č i u s 2012).

Latvijoje kraštovaizdžio moksliniai tyrimai tradiciškai yra geografų ir architektų veiklos laukas. Kraštovaizdžio dinamikos, teritorijų planavimo politikos, žmogaus įtakos kraštovaizdžiui problematika užsiima geografė Aija Melupė (Aija Mellupe) (M e l l u p e 1992). Remiantis jos sukurta metodologija ir atliktais tyrimais, ypatingas valstybinis statusas suteiktas tokioms istorinėms kultūrinėms Latvijos teritorijoms kaip Kuršo lyvių pakrantė, Šiaurės Vidžemės biosferos rezervatas, Gaizinio kalnas ir kt. Kraštovaizdžio planavimo ir apsaugos problematiką tyrinėja Olgertas Nikodemus (N i k o d e m u s 2001). Kraštovaizdžio natūraliems pokyčiams tirti geografė Anita Zarinia (Z a r i ņ a 2010) naudoja fenomenologinius, interpretacinius metodus, remiasi istorijos ir socialinės geografijos žiniomis, vadinamąja autobiografinė, tęstinumo metodika.

Latvijos žemės ūkio universiteto profesorė Mara Urtanė savo darbuose analizuoja istorinio kultūrinio kraštovaizdžio vertinimo kriterijus ir vaidmenį šiuolaikiniame kontekste, ieško būdų, kaip jį išsaugoti ir perduoti ateities kartoms. Monografijoje *Archeologiniai paminklai ir Latvijos kraštovaizdis* ji analizuoja teorinius aspektus, susijusius su žemės paviršiaus pokyčiais, reljefu ir augalų vegetacija, aptaria kultūrinio kraštovaizdžio elementų horizontaliąją dimensiją – vandenį, kelius, statinius, aptaria įvairių periodų kraštovaizdžio elementų užsisluoksnavimo procesus (U r t a n e 2001). Urtanė savo mokslinę patirtį integruoja į studijų procesą, skaitydama paskaitas visuotinės kraštovaizdžio architektūros teorijos, tvarios visuomenės plėtros klausimais, analizuodama kaimo ir miesto kraštovaizdžio specifiką, ekologinius ir estetinius aspektus, supažindindama jaunąją kartą su šiuolaikinėmis Europos architektūrinio kraštovaizdžio teorijomis ir tendencijomis.

Kalbant apie praktinius kraštovaizdžio tyrimo aspektus, pirmiausia paminėtina amerikiečių botanikė, rašytoja ir pedagogė May Theilgaard Watts, kuri XX a. viduryje viena pirmųjų ėmė vartoti kraštovaizdžio tarsi knygos skaitymo metaforą bei taikyti tarpdisciplininį kraštovaizdžio skaitymo metodą praktikoje. Watts savo plačiam publikai skirtuose darbuose populiaria kalba mokė stebėti ekologinę aplinką ne tik tai per jai pačiai artimo botanikos mokslo prizmę. Ji, pasitelkdama geografijos, biologijos, istorijos, literatūros ir meno bei muzikos žinių kalbą, atskleidė gamtos ir žmonių kartu rašomą kraštovaizdžio istoriją, numatė universalią ir ilgalaikę paties kraštovaizdžio skaitymo metodo perspektyvą (W a t t s 1957, 10).

Pagrindinius praktinius kraštovaizdžio skaitymo principus, vadindamas juos septyniomis aksiomomis, suformulavo amerikiečių geografas Peirce'as F. Lewis. Kaip svarbiausią teiginį jis iškėlė mintį apie tai, kad visi kraštovaizdžiai, kad ir

kokie paprasti jie būtų, yra reikšmingi kultūrine prasme. Kraštovaizdžiai – tai ne-tyčia parašytos autobiografijos, kurios apčiuopiama forma atspindi nacionalinę kultūrą – mūsų skonį, vertybes, siekius ir net baimes. Neretai būtent kraštovai- zdis apie mūsų kultūrą pasako daugiau tiesos, negu mes patys suvokiame. Jame atsiskleidžia ir mūsų nesėkmės, ir pasiekimai, bet labiausiai – mūsų paprastos, kasdienės savybės, kurias eksponuojame visiems, norintiems apie jas žinoti, ir iš- manantiems, kur ir kaip jų ieškoti (L e w i s 1979, 12). Nepaisant to, kad Lewiso aksiomos buvo suformuluotos 1979 m., jos, tarsi klasika, iki šiol nepraranda savo aktualumo.

Tarpdisciplininiu – geografijos, antropologijos, filosofijos, literatūros, vizualio- jo meno – ir praktiniu požiūriu, vartojant pokalbio metaforą, šiaurinis kraštovaizdis analizuojamas Islandijos universiteto mokslininkų straipsnių rinkinyje, kurį sudarė Karlas Benediktssonas ir Katrin Anna Lund (B e n d i k t s s o n, L u n d 2010).

Dalydamasis savo darbo su studentais patirtimi, konkrečiai, detalizuotai, pa- sitelkęs vadinamąjį „žingsnis po žingsnio“ modelį, kraštovaizdį skaityti savo in- ternetu svetainėje kviečia Williamas Crononas. Čia randamos gairės, pradedant veiksmų planavimu, reikiamų daiktų ir strategijų pasirinkimu, patarimais, kaip bendrauti su vietos gyventojais, ką ir kaip stebėti, jausti, girdėti, uostyti, ragau- ti, liesti, kaip atpažinti ir interpretuoti istorijos ir žmonių ūkinės veiklos paliktus pėdsakus natūralioje aplinkoje, baigiant meninių, poetinių reprezentacijų reikšme ir nauda visapusiškai analizuojant kaimo ar urbanistinį kraštovaizdį (C r o n o n).

Kaip jau minėta, kraštovaizdžio skaitymo metodas projekto įgyvendinimo metu taikytas Salacgryvos rajono Kuikiulės gyvenvietės apylinkėse. Praktinis stebėjimas buvo atliekamas deduktyviai, pereinant nuo bendrų dalykų prie kon- krečių. Pasitelkiant žemėlapius, fotoaparatus, žiūronus ir padidinamuosius stiklus, dienoraščiuose ir diktofonuose buvo fiksuojama aplinka, gamtos ir žmonių sukurti objektai, tyrimo dalyvių pastebėjimai, interpretacijos ir refleksijos. Tarpusavyje dalijantis disciplininėmis žiniomis ir apibendrinant jau ankstesnių lauko tyrimų metu gautą informaciją, bandyta įsivaizduoti, kaip šioje vietovėje anksčiau gyveno žmonės, ką jie veikė, kokius darbus dirbo, ką jiems suteikė upė ir gamta, ką veikė kiti toliau ar arčiau gyvenę žmonės.

Svarstant ir vertinant gautus rezultatus pastebėta, kad, nepaisant gana aiškios ir paprastos paties metodo struktūros, kraštovaizdžius galima suvokti ir interpre- tuoti labai įvairiai, ne tik priklausomai nuo jų kultūrinių istorinių bei socialinių kontekstų, bet ir nuo pačių „skaitytojų“ interesų, žinių, netgi nuo jų asmeninių sa- vybių, tokių kaip atvirumas komunikacijai, smalsumas, nuovokumas, pastabumas, vaizduotė. Vieniems geriau sekasi „skaityti“ gamtos paliktus pėdsakus, kitiems – žmonių patirties lauke ir atmintyje glūdinčias vertybes, tretiems – artefaktus, stati- nius ir kitus žmogaus sukurtus objektus. Taigi, nors asmenybės faktorius taikant šį metodą yra labai svarbus, vis dėlto būtina pabrėžti, kad kraštovaizdį ypač tikslinga skaityti pasitelkus būtent tarpdisciplininį principą. Tai leidžia operatyviai papildyti jau esamas žinias, patikslinti ankstesnių lauko tyrimų metu surinktą informaciją ir taip padėti pagrindus naujoms kultūrinio kraštovaizdžio interpretacijoms.

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo privalumai ir trūkumai

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo taikymas ne tiktaite suteikia naujų žinių, papildančių lokalaus ir nacionalinio tapatumo diskursą, – šiuo metodu skatinamas vietinių gyventojų domėjimasis savo gyvenamosios vietos kultūriniu istoriniu paveldu, ugdoma atsakomybė už vietinę kultūrinę aplinką, skatinamas sėslumas, o tai yra itin svarbu *šiandienės* urbanizacijos ir emigracijos sąlygomis.

Taikant tarpdisciplininį kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodą, ne mažiau už privalumus svarbu suvokti ir galimas rizikas. Viena jų – tai kraštovaizdžio nepastovumas ir nuolatinė priklausomybė nuo žmogaus veiklos. Kraštovaizdis nėra uždara, sustingusi sistema, jis nuolat kinta. Pavyzdžiui, jau minėtos Kuikiulės lybių olos – dar prieš metus jos buvo lengvai prieinamos, buvo įrengti laiptai, atramos. Šiuo metu į jas patekti nebėra galimybės, o ir stebėti jas galima tik iš upės arba nuo priešingo Svėtupės kranto. Dar vienas galimos rizikos veiksnys yra tai, kad, taikant tarpdisciplininį kultūrinio istorinio kraštovaizdžio skaitymo metodą, gali formuotis paviršutiniškumo požiūris ir rasti išpūdis, kad tyrinėti lokalių identitetą, materialųjį ir nematerialųjį kultūrinį paveldą labai paprasta ir lengva – pakanka pasiklausyti keleto paskaitų ar pasakojimų. Projekto įgyvendinimo metu šios rizikos pavyko išvengti dėl to, kad kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas taikytas baigiamojoje projekto vykdymo stadijoje, kai jau buvo įsisavinta archyvinė ir muziejinė medžiaga, lauko tyrimo metu įgyta etnologinių, antropologinių, archeologinių, kalbinių duomenų, jie aprobuoti konferencijose, aptarti vietinėse bendruomenėse, apibendrinti kolektyvinėje monografijoje.

Išvados

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo taikymo metu gautas rezultatas patvirtino išankstinę nuostatą, kad tai yra patrauklus, perspektyvus, efektyvus ir vertingas vietinio tapatumo tyrimų instrumentas, padedantis fiksuoti ir analizuoti įvairius lokalaus tapatumo faktus ir reiškinius, giliau suvokti konkrečioje vietoje nuolat gyvenančių žmonių mentalitetą ir vertybes. Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas suteikia naujų mokslinių žinių, didina vietinių gyventojų domėjimąsi vietiniu kultūriniu paveldu, ugdo gyventojų savimonę ir atsakomybę už savo gyvenamąją aplinką, o tai, vertinant plačiau, skatina decentralizacijos ir gyventojų sėslumo procesus.

Gauti tyrimo rezultatai patvirtino, kad Vidžemės Svėtupė, nors ir vidutinio dydžio upė, daro žymią įtaką visam kultūriniam istoriniam Vidžemės regionui. Šios upės pakrantėse gyvenantys žmonės kuria, palaiko ir puoselėja savitą, unikalų vietinį tapatumą, kuris atsispindi tiek ūkinėje veikloje ir kasdienybėje, tiek kalboje ir tradicijose, tiek ir kultūriniame kraštovaizdyje.

Literatūra ir šaltiniai

B a c h e l a r d 1993 – Gaston Bachelard, „Erdvės poetika“, *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga.

- Benediktsson, Lund 2010 – Karl Benediktsson, Katrin Anna Lund (eds.), *Conversations with landscape*, London: Ashgate.
- CL – „Categories and Subcategories“, *Cultural Landscapes* [prieiga internetē: <<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#2>>, žiūrēta 2017-07-07].
- Cronon – William Cronon, „Learning to Do Historical Research: Sources How to Read a Landscape“ [prieiga internetē: <<http://www.williamcronon.net/researching/landscapes.htm>>, žiūrēta 2017-07-14].
- EAK 2000 – „Eiropas ainavu konvencija“ [prieiga internetē: <<https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1265>>, žiūrēta 2017-07-14].
- EKK – „Europos kraštovaizdžio konvencija“ [prieiga internetē: <http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/krastovaizdzio.htm>, žiūrēta 2017-07-14].
- Ethnologue – „Liv“, *Languages of the World* [prieiga internetē: <<https://www.ethnologue.com/language/liv>>, žiūrēta 2017-07-14].
- Friebe 1798 – Wilhelm Christian Friebe, „Livland nach der Eintheilung Heinrich des Letten und zu den Zeiten der Bischöffe u. Ordensmeister bis 1562“, *Atlas von Liefland* (ed. Ludwig August Mellin), Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Geertz 2000 – Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York, NY: Basic Books.
- Herder 1784 – Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Riga und Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Ingold 2011 – Tim Ingold, *The Perception of the Environment*, London: Routledge.
- Janowski, Ingold 2012 – Monica Janowski, Tim Ingold (eds.), *Imagining Landscapes: Past, Present and Future*, London: Ashgate.
- Kant 2000 – Immanuel Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, S. L.: Felix Meiner Verlag.
- Kottak 2011 – Conrad Phillip Kottak, *Cultural Anthropology: Appreciating Cultural Diversity*, New York: McGraw-Hill.
- Kursīte 2014 – Janīna Kursīte, *Latvieša māja*, Rīga: Rundas SIA.
- Kursīte 2015 – Janīna Kursīte, „Vietu nosaukumu semantika Svētupes apkaimē“, *Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā. Zinātniski raksti un folkloras kopojums* (red. Juris Urtāns), Rīga: Nordik.
- Kursīte, Noriņa 2016 – Janīna Kursīte, Rasma Noriņa, *Svētupe krustām šķērsām*, Rīga: Nordik.
- Laime, Urtāns 2016 – Sandis Laime, Juris Urtāns, *Svētupes lībiešu upurāla*, Rīga: Nordik.
- Lewis 1979 – Peirce F. Lewis, „Axioms for Reading the Landscapes“, *The Interpretation of Ordinary Landscapes* (ed. D.W. Meinig), Oxford: Oxford University Press.
- Mellupe 1992 – Aija Mellupe, *Ainava un cilvēks*, Rīga: Avots.
- Montesquieu 2004 – Charles-Louis de Secondat Montesquieu, *Apie įstatymų dvasiq*, Vilnius: Mintis.
- Nikodemus 2001 – Oļģerts Nikodemus, *Ainavu plānošana, apsaimniekošana un aizsardzība lauku pašvaldībās. Metodisks materiāls*, Rīga: VARAM.
- O'Connor 1992 – Patrick J. O'Connor, *Some Guides to the Irish Scene*, Newcastle West: Oireacht na Mumhan Books.
- PPKĪG – „Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės“ [prieiga internetē: <http://www.unesco.lt/images/stories/articles_files/igyvendinimo_gaires.pdf>, žiūrēta 2017-07-14].

- T u a n 2001 – Yi-Fu Tuan, *Space and place: The perspective of experience*, University of Minnesota Press.
- U r t a n e 2001 – Mara Urtane, *Landscape of Archaeological Sites in Latvia*, Alnarp: Swedish University of Agricultural Sciences.
- U r t ā n s 2015 – *Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā. Zinātniski raksti un folkloras kopojums* (red. Juris Urtāns), Rīga: Nordik.
- V a i t k e v i č i u s 2012 – Vykintas Vaitkevičius, „Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu“, *Liaudies kultūra*, 4, 50–61.
- W a t t s 1957 – May Theilgaard Watts, *Reading the Landscape of America*, Rochester, New York: Nature Study Guild Publishers.
- Z a r i ņ a 2010 – Anita Zariņa, *Ainavas pēctecīgums: ainavu veidošanās vēsturiskie un biogrāfiskie aspekti Latgalē*. Promocijas darbs, Rīga: Latvijas Universitāte.
- Z e m ī t i s 2013 – Guntis Zemītis, „Lībieši. Senākā vēsture (10.–16. gadsimts)“, *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra* (red. Renāte Blumberga, Tapio Mekeleins, Karls Pajusalu), Rīga: Līvō Kultūr sidām.

Rūta Muktupāvela

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo taikymas Vidžemės Svētupės pakrantės teritorijoje: teorija ir praktika, privalumai ir rizikos

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *kultūrinis kraštovaizdis, lokalus tapatumas, tarpdiscipliniškumas.*

Kultūrinis kraštovaizdis atspindi žmogaus kūrybingumą, vaizduotės gyvybingumą, jis glaudžiai susijęs su kolektyvine patirtimi, sociokultūrine atmintimi ir kitais aspektais, padedančiais suprasti, kaip formuojasi konkreti, reikšmėmis apipinta vieta, ir atvirksčiai, analizuojant kraštovaizdį, suvokiama, kaip konkreti vieta veikė ir veikia joje gyvenančių žmonių mentalitetą, pasaulėjautą, vertybes, jų lokalų tapatumą apskritai. Šio straipsnio tikslas – sukonkretinti ir apibrėžti tarpdisciplininio kraštovaizdžio skaitymo metodo konceptą bei apibendrinti patirtį, įgytą taikant šį metodą tam tikroje teritorijoje, refleksyviai įvertinant metodo taikymo privalumus ir rizikas. Empiriniai duomenys gauti įgyvendinant Latvijos mokslų akademijos finansuojamą projektą „Vidžemės Svētupė mitinėje ir realioje erdvėje“.

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas – tai kokybinis, tarpdisciplininis deskriptyvaus pobūdžio lauko tyrimas, kurio esmė – tiesioginė komunikacija su konkrečia gamtine ir sociokultūrine aplinka, siekiant įgyti išsamų suvokimą apie tam tikros vietovės gamtinį ir kultūrinį paveldą bei apie vietinės bendruomenės gyvenseną.

Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodo taikymo metu įgytas rezultatas patvirtino nuostatą, kad tai yra patrauklus, perspektyvus, efektyvus ir vertingas lokalaus tapatumo tyrimų instrumentas, padedantis fiksuoti ir analizuoti įvairius tapatumo faktus bei reiški-

nius, leidžiantis geriau suvokti konkrečioje vietoje nuolat gyvenančių žmonių mentalitetą ir vertybes. Kultūrinio kraštovaizdžio skaitymo metodas suteikia naujų mokslinių žinių, didina vietinių gyventojų domėjimąsi lokaliu kultūriniu paveldu, ugdo gyventojų savimone ir atsakomybę už savo gyvenamąją aplinką, o tai, vertinant platesniame kontekste, skatina decentralizacijos ir gyventojų sėslumo procesus, itin svarbius visuotinės urbanizacijos ir sunkiai valdomos emigracijos sąlygomis.

Rūta Muktupāvela

Method of Cultural Landscape Reading of the Svētupe River in Vidzeme: Theory and Practice, Opportunities and Risks

S u m m a r y

Keywords: *cultural landscape, local identity, interdisciplinarity.*

In the framework of the project “The Svētupe River of Vidzeme in Mythic and Real Cultural Space” run by the Scientific Research Centre of Latvian Academy of Culture, an interdisciplinary cultural landscape reading method was applied in 2016 with the purpose to provide an in-depth study of cultural-historical territories on both sides of the Svētupe river. As a result, the theoretical and practical aspects of cultural landscape reading method were marked, and opportunities and risks stemming from the application of this method were examined.

Cultural landscape has been defined in accordance with the convention on European landscapes, adopted by the European Council: “Cultural landscapes are cultural properties and represent the “combined works of nature and of man” designated in Article 1 of the *Convention*. They are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal.” The cultural landscape reading method made it possible to observe the dynamics of a certain landscape and to reveal strata of changes compared to the moment of “reading”, it also enabled to link the historical dimension with the present time so that based on current knowledge about the certain place the locally and nationally significant representations of tangible and intangible culture could be used as constituent part of the local identity.

The results obtained during the use of cultural landscape reading method support the opinion that it is attractive, perspective, effective and valuable instrument to study the local identity, helping to fix and analyze different facts and phenomena related to local identity, to deeper comprehend mentality and values of people continuously residing at a certain place. The method of cultural landscape reading not only provides new research data for scientists, but also increases the interest of local inhabitants towards the local cultural heritage, develops self-confidence of inhabitants and their responsibility for their living environment, and this all together, evolved from a broader perspective, promotes

decentralization and the processes of inhabitants' settledness, place belonging and certainty which are so important in the situation of general urbanization and hardly manageable emigration.

R ū t a M U K T U P Ā V E L A
Kultūras teorijas un vēstures katedra
Latvijas Kultūras akadēmija
Ludzas iela 24
LV-1003 Rīga
Latvia
[rm@latnet.lv]

Straipsnis gautas 2017 m. liepos 16 d., priimta 2017 m. rugsėjo 27 d.
Received 16 July 2017, accepted 27 September 2017.

Copyright of Acta Humanitarica Universitatis Saulensis is the property of Acta Humanitarica Universitatis Saulensis and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.